

Євген Біленький,
пошукувач НБУВ

Фонд Шодуарів: історія надходження колекції

С. Шодуар — відомий власник одного з найбільших приватних музеїв у Європі, який знаходився в родинному палаці в м. Івниця Житомирського повіту. Тут були портретна галерея, цінна бібліотека, сімейний архів, колекції грецьких і римських монет і медалей, гравюри, давньоруські й античні старожитності з грецьких розкопок Причорномор'я. Превалююча частина збірки, що становить значний інтерес для науки, зберігається в Інституті рукопису НБУВ.

Збирання старовинних рідкісних книг, колекціонування предметів мистецтва і старовини, які накопичувалися в домашніх музеях на початку ХІХ ст., було поширеним явищем у шляхетських родинх Правобережжя України й Волині, зокрема Сапегів, Мнішків, Ржевуських та ін. Барони Шодуари (відомий, свого часу, в Україні рід поміщиків та землевласників) належали до тих, хто не тільки започаткували в Україні, а й піднесли рівень своїх приватних зібрань до рівня найзначніших зібрань Європи. На думку дослідниці музейної справи Е. Піскової, саме ініціатива представників цієї сім'ї і таких громадських діячів, як В. В. Тарновський, О. М. Польш, Б. І. Ханенко та ін. протягом ХІХ — початку ХХ ст. надала міцного імпульсу розвитку й становленню вітчизняного музеєзнавства, сприяла створенню цілого ряду приватних музеїв в Україні¹.

І сьогодні не зменшується інтерес науковців до спадщини Шодуарів. Найбільша частина їхньої цінної збірки знаходиться нині в Інституті рукопису НБУВ, певний відсоток — в обласному архіві та краєзнавчому музеї Житомира.

У 1919 р. бібліотека Шодуарів надійшла до його міського музею. Її історичну вартість уже

тоді визначили фахівці бібліотечної справи, в червні 1921 р. — підтвердив член Вінницької філії Всеукраїнської бібліотеки України В. А. Камінський. Заради збереження спадщини цієї родини навіть постало питання щодо створення філії ВБУ в Житомирі й розміщення в їхньому колишньому будинку (Архів Інституту рукопису НБУВ, оп. 1, № 18, арк. 50—51).

Тодішній заввідділом рукописів ВБУ П. М. Попов у 1931 р. відібрав найцінніше для передачі до її фондів у Києві. У звіті про своє наукове відрядження, виголошеному в Комісії українського письменства доби феодалізму ВУАН та в Науково-дослідній комісії бібліотекознавства та бібліографії ВБУ, він зазначив, що «ця коштовна бібліотека дала багато раних не згаданих науці рукописних і рідких друкованих пам'яток — і західно-європейських, і слов'янських» (ІР НБУВ, ф. 285, № 516, арк. 98).

У 1932 р. (24 жовтня) 9421 том із зібрання Шодуара, а також частина рукописних матеріалів родини згідно зі «Списком рукописів історичного відділу Волинського державного музею» надійшли до Всеукраїнської бібліотеки України (Архів ІР НБУВ, оп. 1, од. зб. 43, арк. 70). Цінні рукописи зі збірки ВБУ одержувала і пізніше, а «решту рукописів історичного відділу, серед яких є автографи польських королів та гетьманів з колишньої бібліотеки Шодуара, адміністрація музею відмовилася передати як волиніку» (Архів ІР НБУВ, оп. 1, од. зб. 43, арк. 71). Тому за списком «Рукописи Волинського державного музею» від 23. 01. 1934 р. серед матеріалів, переданих із житомирських фондів до відділу рукописів ВБУ, зафіксовано значну частину шодуарівських документів (Архів ІР НБУВ, оп. 1, од. зб. 44, арк. 41—67). Залишки архіву надійшли із Житомирського музею в 1979 р. (Архів ІР НБУВ, Книга надходжень 1957—1985 рр., арк. 40, № 146). Саме тоді розпочалося опрацювання збірки.

© Біленький Є. А., Київ, 2000

¹ Піскова Е. Роль приватної ініціативи у розвитку українського музейництва кінця ХІХ — початку ХХ ст. // З історії колекціонування в Україні / Тези Всеукр. наук конф., присвяченої збирацькій діяльності баронів де Шодуар. Житомир, 10—12 жовт. 1994 р. — С. 6—8.

Історичні корені родини де Шодуарів походять із Франції. Наприкінці 70-х років XVIII ст. купець Ян Йозеф Шодуар переїхав звідти в Польщу, до Варшави, згодом осів у Баварії, а в 1814 р. отримав баронський титул від її короля Максиміліана. Його успадкували всі нащадки Шодуара. З часом барон переїхав до Росії, прийняв її підданство і далі згадується в біографічній літературі як махновський купець першої гільдії¹. Знаємо, що він жив на Волині, у Бердичеві, потім — у власному маєтку в містечку Івниця Житомирського повіту Волинської губ. (нині — с. Івниця Житомирської обл.), землі якого потім остаточно одійшли цій родині².

Ян Йозеф і його син Станіслав були нобілітовані російським царем Олександром I³. У 1827 р. Шодуари отримали в Росії підтвердження свого баронського титулу⁴.

Першим науковою і збирацькою діяльністю в цій сім'ї почав займатися брат Яна Йозефа — Антуан, нідерландський філософ і мораліст, автор багатьох праць, бібліофіл (учився в латинських школах Маастриха, в університеті Франекер (Фрисляндія) на факультеті філософії та теології). У 1779 р. Валлонський синод визнав його пастором і направив у Лейден, де той перебував протягом семи років, зайняв кафедру філософії, метафізики й астрономії у Франекері, написав загальновідому працю з філософії «*De justo proetio metaphisices statuendo*». Антуан також цікавився ботанікою, орнітологією та іншими галузями знань (ф. 283, № 7, 8), що відбилося і на характері формування змісту книгозбірні.

У 1807 р. А. Шодуар припиняє наукову діяльність і подорожує. З 1819 р. він мешкає у Лейдені, де зібрав багату бібліотеку. Активно займався наукою, співпрацюючи з колегою і приятелем Брюгманом. Після його смерті барон залишив місто, мандрував європейськими країнами. Помер у Гарлемі 20 лютого 1824 р.⁵ За заповітом Антуана його майно успадкував брат — Ян Йозеф (ф. 283, № 86).

Шодуар Станіслав Янович (1792—1858) народився у Варшаві⁶. Чл.-кор. Петербурзької Академії наук (1836) та Археологічного товариства, член ради з господарських питань Київського інституту шляхетних дівчат (1838—1846), колекціонер, бібліофіл, почесний наглядач Києво-Подільського повітового училища (1834—1837), почесний наглядач Києво-Печерського повітового дворянського та парафіяльного училищ (1838—1851), перший помічник голови Київської тимчасової комісії для розбору давніх актів (1843), колезький радник (1851), директор Київської контори державного комерційного банку.

Для тогочасних колекціонерів становили інтерес його праці з нумізматики, зокрема про обіг

руських та стародавніх іноземних монет, з історії монети в країнах Сходу — Китаї, Японії, Кореї. Особливо цінна праця «*Aperçu sur les monnaies russes et sur le monnaies étrangères qui ont en cours en Russie depuis le temps les plus reculés jusqu'a, à nos jours*» (СПб., 1836). Це дослідження давньоруських грошових одиниць ґрунтувалося на численних першоджерелах (літописах, грамотах, указах, законах тощо) та стародруках.

Російською мовою працю переклав В. Анастасевич. Вона вийшла друком під назвою «Обозрение русских денег и иностранной монеты, употреблявшейся в России с древнейших времен» (СПб., 1836—1841). За неї С. Я. Шодуара було нагороджено повною Демидівською премією Петербурзької АН (1841), яка присуджувалася за роботи в галузі науки, техніки, мистецтва.

Працюючи над книгою, дослідник користувався не тільки колекціями монет Ермітажу, Академії, Інституту східних мов, деяких приватних зібрань, а й власним.

Збирацькою діяльністю активно займалася і родина Станіслава Шодуара^{*}.

Він — власник одного з найзначніших приватних музеїв у Європі. У його палаці^{**} в Івниці розміщувалося музейне зібрання, портретна галерея, цінна бібліотека та родинний архів. Становили інтерес гравюри, колекції давньоруських і античних старожитностей з грецьких розкопок Причорномор'я, багата колекція грецьких та римських монет і медалей. Її наукове опрацювання й опис здійснив, на прохання барона, професор Пізанського університету, автор ряду спеціальних робіт, нумізмат, антиквар Доменіко Сестіні^{***} (1750—1832) у дослідженні «*Corrections ét additions à l'ouvrage du D. Sestini intitulé: Description d'alkune medaglie Greche del Museo del sig. Bar. S. de Chaudoir*». Видано у Флоренції в 1831 р., форматом у 4°, обсяг — 126 стор. із

* Известия Церковно-археологического общества при Киевской духовной академии за июнь 1888 г. // Тр. КДА. — К., 1888. — С. 136; Петров Н. И. Библиотека барона Шодуара и вновь открытое древнее изображение свв. Бориса и Глеба, и, может быть, Св. Владимира // Киев. старина, 1888. — № 8. — С. 33.

** Планувався за замовленням власника, з парком, де було зведено й павільони (у китайському і готичному стилях), склеп, оздоблений західноєвропейськими вітражами XIV й XV ст. та скульптурами Альберта Торвальдсена (Известия Церковно-археологического общества при Киевской духовной академии за июнь 1888 г. // Тр. КДА. — К., 1888), творів популярного австрійського портретиста І. Б. Лампі-молодшого — найулюбленішого художника Шодуара, якому барон замовляв сімейні портрети протягом 1814—1821 рр.

*** Сестіні виконував обов'язки придворного антиквара тосканського герцога.

шістьма таблицями. Згодом Шодуар доповнив її. І в 1835 р. ця праця вийшла в Парижі.

У його фонді в Інституті рукопису НБУВ є розписка Д. Сестіні про отримання грошей від С. Шодуара впродовж 1819—1828 рр. (ІР НБУВ, ф. 283, № 210). І, враховуючи спільні інтереси, не дивно, що своє зібрання рукописів нумізматичних праць Сестіні заповів саме барону*. В архіві останнього є рукописи італійського дослідника, які відбивають його творчу спадщину. Серед них: «Dissertazione Sopra le Stateri Degli Antichi Fatta Da Domenico Sestini», 1816 (ф. 283, № 1117). Копія з рукопису «Systema Geographicum numismaticum» (ф. 283, № 147—163) у 16, значних за обсягом, томах, оправлених у шкіру й дошки (оригінал рукопису, як й інші матеріали, придбав свого часу великий герцог тосканський Леопольд II (*Брокгауз, Ефрон. Энциклопедический словарь. — Т. 58. — С. 712*).

У фонді ІР НБУВ знаходиться 2-е друковане видання Д. Сестіні «Classes generales seu moneta vetus populiagum ...» Флоренція, 1821 (ф. 283, № 164); рукописна копія нумізматичного каталогу, укладеного ним «Musei Caesara. Musaei Etruriae» (ф. 283, № 166), мабуть, належала до фонду родинної книгозбірні, оскільки має її екслібрис; каталог найдавніших монет музею «Catalogus numorum veterum musei» (ф. 283, № 165).

Значну частину експонатів власного музею, а саме боспорські та ольвійські старожитності, С. Шодуар продав Ермітажу, решта — нумізматичні старожитності, зокрема й такі цінні речі, як золота монета Св. Володимира, — дісталися другій дружині барона й були вивезені до Англії**.

У 1888 р. Івницю для огляду колекції відвідав секретар Церковно-археологічного товариства М. І. Петров, який одразу звернув увагу на портрет Київського митрополита Євгенія Болховітінова роботи польського художника Соколовського***.

Інформація щодо бібліотеки Шодуарів за різними джерелами істотно відмінна. Так, польський бібліограф Ф. Радзішевський (1875) указує на кілька тисяч томів, М. І. Петров (1888) — на 30

тис. томів, У. Г. Іваск (1904) — на 40 тис. томів*.

За Ф. Радзішевським, добре був представлений відділ полоніки, зокрема праці з історії Речі Посполитої**. Дослідник стверджує, що їх значну частину барон копіював у бібліографа і бібліофіла Костянтина Свідзінського***, з яким підтримував тісні приятельські стосунки (там же, с. 21).

С. Шодуар і К. Свідзінський, по суті, в один період співробітничали в Комісії для розгляду давніх актів. У 1843 р. її співзасновником і віце-головою був барон, саме в той же рік її почесним членом було обрано Свідзінського**. Про те, що в бібліотеку Шодуара надходили його переписані рукописи свідчить копія 40-х років ХІХ ст. з твору 1643 р. Габрієла Герлоффа, краківського монетчика «Przestroga o szkodach Rzeczypospolitey» з фондів ІР НБУВ (ф. 1, № 4114). Так, у Шодуара знаходилася копія 40-х років ХІХ ст. з т. зв. Литовського списку «История русов или малой России» Георгія Кониського (?), списку, який належав М. В. Юзефовичу (ф. 1, № 4094). У рукописі є численні поправки за оригіналом, зроблені П. Кулішем у 1842 р.

Колекцію гравюр й ін. подаровано Імператорському російському історичному музею в Москві; рідкісне зібрання бронзи — Ермітажу, нумізматичну колекцію продано Британському музею у Лондоні. Систематичний рукописний каталог бібліотеки барона, вісім великих томів, знаходиться у фондах ІР НБУВ (Ф. 1). Частина її нині зберігається у фондах НБУВ і потребує спеціального книгознавчого дослідження.

* *Radziszewski F. Wiadomość historyczno-statystyczna o bibliotekach znakomitszych i archiwach publicznych i prywatnych. — Kraków. — 1875. — S. 21; Известия Церковно-археологического общества при Киевской духовной академии за июнь 1888 г. // Тр. КДА. — К., 1888. — С. 136; Петров Н. И. Библиотека барона Шодуара и вновь открытое древнее изображение свв. Бориса и Глеба и, может быть, Св. Владимира // Киев. старина, 1888. — № 8. — С. 33—39; Иваск У. Г. Частные библиотеки в России: Прил. к альманаху «Русский библиофил» за 1911 г. — СПб., 1912. Ч. 1/2. — С. 75; Иконников В. С. Опыт русской историографии. Т. 1, кн. 2. — С. 1336—1337, 1421.*

** *Radziszewski F. Wiadomość historyczno-statystyczna... — S. 21.*

*** Польський бібліограф і бібліофіл, член Краківського наукового товариства. Власник цінних колекцій книг, гравюр, археологічних та нумізматичних збірок, що залишив у спадок ординації Мишковських. З 1833 р. жив в Україні у м. Ходорків, у 1850 р. переїхав до Києва, працював в Археографічній комісії, якій передав ряд цінних рукописів для публікації.

**** *Левецкий О. И. Пятидесятилетие Киевской комиссии для разбора древних актов 1843—1893. — К.: Кульженко, 1893. — С. 136—138.*

* *Шодуар. Русский биографический словарь. — СПб., 1911. — С. 360.*

** *Иконников В. С. Опыт русской историографии. Т. 1. — К., 1892. — Кн. 2. — С. 1431; Известия Церковно-археологического общества при Киевской духовной академии за июнь 1888 г. // Тр. КДА. — К., 1888. — С. 136.*

*** *Шодуар підтримував з ним дружні стосунки й деякий час листувався (Известия Церковно-археологического общества при Киевской духовной академии за июнь 1888 г. // Тр. КДА. — К., 1888. — С. 137.*

¹ ІР НБУВ, ф. 283 № 1.

² Дахненко Л. Про формування збірки приватного музею баронів де Шодуар / З історії колекціонування в Україні // Тези Всеукр. наук. конф., присвяченої збирацькій діяльності баронів де Шодуар. — С. 3.

³ Герб Шодуар // Гербовник дворянських родів Царства Польського. — Варшава, 1855. — Ч. 1. — С. 118—119; Лобанов-Ростовский А. Б. Русская родословная книга. — Т. 2. — Изд. 2-е. — СПб., 1895. — С. 393.

⁴ Chaudoir Antoine // Grand dictionnaire universel du XIX siecle par Pierre Larousse. — Paris: Administration du grand dictionnaire universel. — Т. 3. — Р. 1097.

⁵ Щодо року народження Станіслава існують певні розбіжності: за польськими й французькими джерелами — у 1790 р. Див.: Chaudoir // Wielka encyklopedia powszechna ilustrowana. — Т. 11. — S. 478.; Chaudoir Stanislaus // Grand dictionnaire universel du XIX siecle par Pierre Larousse. — Т. 3. — Р. 1097; пізніші російські довідники й енциклопедії (Шодуар // Русский биографический словарь. — СПб., 1911. — С. 360—361) вказують 1792 р., який ми визначаємо остаточно вірним.

⁶ Там же. — С. 361.

Видавнича діяльність НДІ технічного профілю АН УРСР у 30-х роках ХХ ст.

Неможливість доступу не тільки до архівних матеріалів, а й літературних та бібліографічних джерел 30-х років ХХ ст., відсутність повноцінної джерелознавчої бази, цензурні утиски негативно вплинули на побудову загальної картини доробку українських учених технічної сфери в країні, а отже й їхнього внеску в світову науку.

Утім, відтворити цей моніторинг допомагають періодичні й неперіодичні видання Академії наук, що створювалися в міру організації відповідних інститутів в її структурі. Багато з цих видань на сьогодні є раритетними, деякі збереглися у поодиноких бібліотеках в одному примірнику. На жаль, поки що ніхто не взяв на себе завдання підготувати й випустити бібліографію цих праць, здійснити їх книгознавчий та кількісний аналіз за роками випуску, простежити процес підготовки статей, поліграфічні особливості, визначити вагомість вкладу в науку та виробництво.

У роки індустріалізації в СРСР швидко розвивалися в АН УРСР зокрема дослідження в галузі природничих і технічних наук. Це, наприклад, простежується і по «Збірнику праць Інституту механіки» (№1–5 вийшли під назвою «Збірник праць Інституту будівельної механіки»), де надруковано статті К. Симинського, С. Серенса, В. Горбунова, О. Уманського, Ф. Белякіна, М. Афанасьєва.

«Збірник пам'яті академіка К. К. Симинського», виданий 1933 р., містить ґрунтовні статті з проблем будівельної механіки та дослідження матеріалів.

На підвищену продуктивність праці наших вітчизняних учених у 30-ті роки вказує і факт видання робіт окремими підрозділами НДІ. Так, кафедра математичної фізики вищеназваного Інституту в 1937–1939 рр. випустила чотири томи «Записок кафедри математичної фізики», де надруковано фундаментальні статті відомих учених Н. М. Крилова та М. М. Боголобова «Введение в механику (Приближенные и асимптотические методы нелинейной механики) (третій том) та «Про рівняння Фоккер-Планка, що вводиться в теорію пертурбацій методом, оснований на спектральних властивостях пертурбаційного гальмування» і «Про деякі проблеми ергодичної теорії стохастичних систем» (автор — Н. М. Крилов) (третій, четвертий томи).

Збірка «Про наукові праці кафедри математичної фізики Всеукраїнської Академії наук за останні роки» (додаток до «Журналу індустріально-технічного циклу», т. 3, вип. 2, 1933) увібрала статті та рецензії радянських і закордонних учених щодо цієї проблеми.

У майбутній бібліографічний покажчик треба було б включити й «Науково-технічний вісник. Місячник технічної науки і промисловості. Орган технічної секції Хар-

ківського наукового товариства при ВУАН» (1926–1936); «Труди природничо-технічного відділу», №1–14 (Київ, 1930–1932 рр.); «Записки Одеського наукового товариства при ВУАН, секція техніки» (1931), де було надруковано матеріали В. Іванова, М. Бебелюбського, П. Виноградова.

У 1937 р. виходить «Збірник праць про механічні властивості зварних швів» з фундаментальними статтями Є. Патона та В. Шеверницького, і в цьому ж році — збірник на пошану сорокалітньої наукової діяльності академіка Є. О. Патона (1897–1937), ювілейна стаття Б. Горбунова про видатного вченого супроводжувалася списком його друкованих праць.

«Сборник статей по сварным рельсовым стыкам» узагальнив наступні напрацювання українських дослідників у галузі зварних технологій. У цю сферу приходять молоді талановиті вчені. Їх перші кроки в науці відбиваються саме на сторінках професійних видань. Так, у праці «Сборник, посвященный семидесятилетию со дня рождения и пятидесятилетию научной деятельности Героя Социалистического Труда, действительного члена АН УССР Евгения Оскаровича Патона» (1946) є публікація і Б. Медовара, з часом визнаного вченого в галузі зварювання. Аналогічний збірник на честь Є. О. Патона виходить і в 1951 р.

Розвиток гірничої справи в Україні в передвоєнний період відбивають також «Записки Інституту гірничої механіки», видані в 1936 р. — № 1; 1938 — № 2; 1939 — № 3; 1940 — № 4.

Свої наукові праці Інститут гідрології і гідротехніки, створений в системі АН УРСР у 1934 р., вміщував у «Вістях», що випускалися томами, розбитими на частини. Інститут чорної металургії (галузь надзвичайно розвинена в Україні), організований 1939 р., почав видавати «Труди» тільки в повоєнний час (з 1946 р.).

Видавнича діяльність НДІ технічного профілю АН УРСР відіграла надзвичайно важливу роль у розв'язанні проблеми становлення та формування української наукової термінології, що добре віддзеркалюють періодичні видання академічних інститутів. Це — окрема і вельми цікава тема, яка потребує спеціального дослідження.

Л. Сухотеріна,
к. і. н., доцент

© Сухотеріна Л. І, Київ, 2000